

УДК 821.111(73)-3.09

СОЦІАЛЬНА ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА РОМАНУ ДЖОЙС КЕРОЛ ОУТС “РОБИ ЗІ МНОЮ ВСЕ, ЩО ЗАХОЧЕШ” (1973)

Нагачевська О. О.

*У статті на прикладі аналізу роману Дж. К. Оутс “Роби зі мною все, що захочеш” досліджуються основні соціально-філософські та морально-етичні проблеми, що домінують у романній творчості американської письменниці. Розглядаються проблеми відчуження, самотності, пошуку особистості, насильства у суспільстві. **Ключові слова:** відчуження, “опредмечування”, насильство над особистістю.*

*В статье на примере анализа романа Дж. К. Оутс “Делай со мной все, что захочешь” исследуются основные социально-философские и морально-этические проблемы, которые доминируют в романном творчестве американской писательницы. Рассматриваются проблемы отчуждения, одиночества, поиска личности, насилия в обществе. **Ключевые слова:** отчуждение, “овеществление”, насилие над личностью.*

The article deals with social, moral and ethic problems in Joyce Carol Oates' novel “Do with Me What You Want”. The author analyses these issues which dominate in the creative activity of the writer. Such problems as alienation, loneliness, the search of individuality and the violence in the society are investigated.

***Key words:** alienation, “thingness”, loneliness, violence over the individuality.*

На сучасному етапі розвитку вітчизняного літературознавства стала очевидною практична потреба у нових інтерпретаціях творчості провідних представників літератури США др. пол. ХХ ст. До таких представників належить і Джойс Керол Оутс (1938) – видатна письменниця США. В зарубіжному літературознавстві нині існує чимало ґрунтовних праць, присвячених вивченню різноманітних аспектів її творчості: А. Кейзіна, У. Саллівана, Г. Джонсона, Дж. Крейтон, Фр. Лерканже, М. Грант, Ф. Р. Каннінгема, К. Бастіан, Еллен Г. Фрідман, Б. Ціммерман, Лі Мілаццо, Іл. Шоуолтер, Н. Е. Уотанаб та ін. Американська критика відмічає своєрідність прози Оутс, плідність її пошуків у виробленні художніх прийомів написання новел і романів. Але, зосереджуючи свою увагу на локальних проблемах творчості письменниці, аналізуючи її твори з використанням якнайширшого спектру методологічних підходів, охоче звертаючись до окремих творів Оутс як до вигідних ілюстрацій певних загальніших спостережень, зарубіжні науковці дуже рідко пропонують погляд на логіку творчої еволюції Дж. К. Оутс, її внутрішню зумовленість і “типовість” для сучасного їй літературного процесу.

У вітчизняному літературознавстві й по сьогодні бракує ґрунтовних наукових праць, у яких увазі

читачів пропонувалося б комплексне дослідження всього прозового доробку Дж. К. Оутс. Найґрунтовніші дослідження прози Оутс зроблені Т. Н. Денисовою та Н. О. Висоцькою. В роботах названих дослідників літератури, присвячених Оутс, йдеться про окремі твори письменниці або її творчість інтерпретується в якомусь певному ключі. Необхідність цілісного дослідження творчості письменниці крізь призму поетики та проблематики її романів, систематики художніх образів та характерів зумовлює актуальність нашого дослідження, мета якого – визначити та проаналізувати соціальну, морально-етичну проблематику та основні доміанти поетики роману Оутс “Роби зі мною все, що захочеш” для того, щоб заповнити вказану лауну.

У романі “Роби зі мною все, що захочеш” (1973) Джойс Керол Оутс залишається вірною своєму морально-естетичному кредо – відображати найгостріші соціальні та морально-етичні проблеми, які існують у сучасному суспільстві. Письменниця характеризує свій твір як “історію кохання, яка зосереджується на напрузі, що виникає через необхідність вибору Америкю одного з двох “шляхів подальшого розвитку”: шляху традиційного, тобто шляху “закону”; і шляху спонтанних емоцій – “Кохання”. У синтезі цих двох цілковито суперечних

сил міститься невідворотна трансформація нашої культури” [3, с. 5].

Структура роману досить складна. В центрі уваги романістки – “світ такий, яким він є”, реальність американська, урбаністична, реальність двадцяти чотирьох років (1950–1974). Дійсність, у якій люди не знаходять нормальних людських стосунків, яка загрожує взаємо- й самознищенням, примушує їх покладатися тільки на закон як останній захист і підтримку. У зіткненні зі світом закону і розкриваються долі головних героїв роману, виявляються проблеми, які їх хвилюють. Закон і справедливість, закон і пристрасність, закон і щастя – основні з багатьох проблемних вузлів, які надають романові напруги й глибини.

Перший розділ книги “Двадцять вісім років, два місяці, двадцять шість днів” присвячено долі головної героїні Еліни Росс. Початок роману нагадує фінал попередньої книги Оутс “Країна чудес”: розорений власник таксопарку Лео Росс, який втратив після розлучення з дружиною батьківські права на семилітню Еліну, скоїв злочин. Він викрадає доньку з приватної школи, відвозить її до Каліфорнії. Авторкою піднімається проблема відчуження людини. Лео Росс – наче загнаний звір, без роботи, грошей, спілкування, перебуває на межі сну й реальності. Письменниця передає в романі плин його думок – іноді чітких і логічних, іноді схожих на марення у формі внутрішніх монологів та діалогів з уявними людьми. Лео не вважає себе винним, адже, на його думку: “... якщо людина доведена до відчаю, її не можна вважати винною. Закон не може все передбачити” [2, с. 47]. Лео замислюється над тим, чи існує зв’язок між “законом і злом”. “Закон – штука, яку ми самі вигадали. З цим ми погоджуємося. Юристи перші погоджуються. А згода – це і є закон. [...] Адже в Законі з’являється потреба тільки тоді, коли хтось когось ненавидить. Ви це знали? І коли цей хтось бажає знищити того, іншого” [2, с. 48]. Отже, на думку Лео Росса, закон – породження ненависті і є зброєю насильства над особистістю.

Дівчинку повертають матері – сильній жінці, яка ніколи не втрачає оптимізму, змінюючи заможних коханців, переїжджаючи з міста в місто і готуючи Еліну до кар’єри юної моделі. Перед нами образ ще однієї відчуженої людини, яка вже в дитинстві відчуває себе чужою серед людей, які її оточують, у родині. Її страх самотності і відчуття незахищеності передається за допомогою образу тимчасової втрати можливості говорити. Але курсивом автор вводить відчайдушні міркування маленької дівчинки (Еліни) на все, що відбувається. “Ні, все це було потім. В дитячому сиротинці. Я намагалася сказати няньці, як мені важко їсти і як болить усередині. Але слова кружляли в моїй голові, а з рота не вилітали...” [2, с. 61].

Подібним чином подаються роздуми й переживання дорослої Еліни та іншого головного героя Джека Морріссі. “Вона запитала його, чи знає він її чоловіка. Він схопив її за лікоть і кудись повів. Я дивилася на ніж і думала – цікаво, що він може зі мною зробити. На мене чекав сюрприз. Але ти не намагалася порізати вени? Ні. Ніж не наштовхнувся на вену” [2, с. 355]. Відчувається постійний потяг до самогубства,

небажання жити в реальному світі, де панує постійна загроза насильства і тваринний жах.

Наратив від першої особи вклинюється в розповідь від третьої, що створює враження діалогу. Іноді курсив – це невисловлені думки співрозмовників Еліни, які вона домислює, або її мовчазна реакція на якісь події, слова інших персонажів.

Другому розділові “Окремі факти, події, домисли, свідчення, що беруться до уваги, та ті, які не беруться” передує цитата з Ф. Кафки: “Я – юрист. І тому причетний до зла” [2, с. 198]. У цій частині роману містяться десятки сторінок описів розгляду судових справ. У третьому розділі “Злочин” Дж.К. Оутс досліджує “перехрещення долі” основних персонажів роману: головної героїні Еліни Росс, її чоловіка – успішного юриста Марвіна Хоу, її коханця – адвоката знедолених і переслідуваних Джека Морріссі та його підзахисного – фізика Мередіта Доу, пророка “психоделічної революції”. Фінальна частина має назву “Підводячи підсумки”, яка говорить сама за себе.

За назву роману Дж.К. Оутс взяла вільний переклад латинського юридичного терміна *pro contentedere*, прийнятого в американському судочинстві. Крім того, заголовки чотирьох частин роману викликають асоціації зі стадіями звичного американського судового розгляду. Отже, висловлюємо думку, що основною метою письменниці є відтворення та розкриття “історії одного злочину”, тобто постають питання: “В чому полягає злочин? Хто злочинці?”.

На першому розповідному рівні “злочин” скоїли Еліна Хоу та Джек Морріссі, які покохали один одного, поринули у своє “незаконне” щастя та свободу, шукаючи порятунку від відчаю та зневіри у “закон”, який вже більше не захищає. Їх не лякає перспектива втратити налагоджене, зовні благополучне існування. З іншого боку, злочинцем можна вважати організоване суспільство, яке здійснює постійний тиск на особистість через “закон” та суворо карає за вільний вияв почуттів і спроби прояву вільної особистості.

Історія кохання та звільнення Еліни Хоу розгортається в Америці кін. 60-х рр. XX ст. Будуючи композицію роману, Оутс використовує любовний “чотирикутник” (Марвін, Еліна, Джек, Рейчел). На перший погляд, цей “гордієв вузол” є нібито звичайним белетристичним прийомом, адже любовна інтрига передбачена сюжетною динамікою роману. Але насправді до такого розташування персонажів авторка вдається, щоб показати морально-психологічні проблеми героїв, висвітлити важливість почуття кохання в долі кожного з них. У цьому можна переконатися на прикладі образу Джека Морріссі. У ньому, здається, борються два єства – сексуальний потяг до екстравагантної Еліни та моральна прихильність, навіть залежність від дружини Рейчел. Саме ці дві жінки є полюсами, між якими відстежується динаміка внутрішнього світу героя.

Але якщо інтерпретувати роман тільки як гімн “вільному почуттю”, тоді вся вражаюча художня конструкція виявиться побудованою для передачі досить тривіального мелодраматичного змісту. “Злочин”, про який розповідається в романі, набагато глибший, змістовніший, ніж історія подружньої зради. Корені цього “злочину” – в самих умовах

людського існування в межах сучасних відносин у суспільстві.

Образ “сплячої красуні” Еліни, внутрішньо індивідуальної до всього, – характерна для Дж.К. Оутс варіація теми “відчуженої” в умовах споживацького суспільства індивідуальної свідомості. В існуванні героїні це відчуження набуває майже патологічного характеру: вона втрачає чітку уяву про час, не впізнає знайомих на вулиці, іноді схильна сумніватися в реальності власного життя. Тому Еліну іноді називають “лялькою”. У назві роману відображається важлива риса характеру Еліни – пасивність, готовність підкоритися волі інших людей.

В образі Еліни Росс і персонажів, що її оточують, у сюжетному перебігові роману письменниця втілює процеси відчуження та перетворення людей на товар, предмет купівлі-продажу. Щастя Еліни її матір Ардіс вбачає у вигідному шлюбі – і докладає всіх зусиль, щоб запропонувати доньку світові як чарівну річ у вишуканій обгортці, якою діловий та успішний чоловік міг би прикрасити свій дім.

Крім того, у романі піднімається проблема пошуку самоідентичності особистості. Головна героїня не може знайти власне “я”. Еліна постійно асоціює себе з фотографіями на обкладинках журналів або зі статуями. Вона сама відчуває себе річчю і не заперечує проти того, що живе з чоловіком у розкішному особняку, заставленому багатьма речами, між якими їй дістається почесне місце. Наратив сповнений детальних описів предметів побуту, речей, ці описи супроводжується певними роздумами й асоціаціями героїні.

Чоловік Еліни Марвін Хоу – “стандартний американець” – одночасно представлений письменницею як варіант володаря-чародія, якщо розглядати його в іронічному казковому контексті, заданому Дж.К. Оутс, в якому роль “лихої мачухи” відведена Ардіс, а “сплячої красуні” – Еліні. Його ім’я на диво співзвучне з ім’ям відомого мага – Мерліна. Хоу – представник “закону”, влади. Йому легко вдається перетворювати чорне на біле, брехню на істину, злочинця на жертву, а жертву на злочинця.

Але Марвін Хоу – ще один варіант відчуження. Оратор, який володіє силою майже гіпнотичного впливу на навколишніх, віртуоз недомовок і умовчання, який фанатично вірить у букву американського правосуддя як у щось святе та незмінне, він цілковито втратив уявлення про людську мораль як першоджерело суспільних настанов. Окремі риси своєї істинної сутності Хоу розкриває перед дружиною. Монологи героя дозволяють краще зрозуміти людину, яка мріяла стати мільйонером ще до того, як йому виповниться тридцять років, і досягла своєї мети. Марвін наполегливо розповідає Еліні, що зовсім не намагається змінити світ, виправити Америку. Все повинно слугувати одному завданню – завоюванню перемоги.

У романі підкреслюється жорстокість керування людськими долями в суспільстві, нелюдськість “реєстрації” та “класифікації” людей, які знаходяться під владою відчужувального механізму бюрократичного апарату держави. Оутс намагається сказати в цьому романі, що маніпулювання людьми в сучасному світі здійснюється ще суворішими засобами, ніж тиск з боку влади.

На особистість впливає поширення філософії прагматизму через створення “деспотичної мовної системи”, яка підпорядковує свідомість особистості за допомогою визначеної групи понять, осмислених в інтересах “вищого прошарку” [1, с. 266]. У своїх діях адвокат Мартін Хоу спирається на філософію прагматизму. Вихідним є положення: всі люди – нібито невинні, а ступінь вини залежить тільки від вимовленого слова, від букви закону. Виноситься те чи інше визначення провини, промовляється юридична формула, фіксується певне слово – і людину вважають винною або ні. Все визначається тим, чи буде це слово промовлено на суді, і несуттєвим є те, вчинила людина злочин чи ні. До уваги береться не суть вчинку, а лише сказане слово, яке обумовлює ставлення до вчинку, до його реальності чи нереальності. Суд названий у романі “автоматичною словесною машиною” [2, с. 481].

“Словесна машина” за допомогою слів “вирішити”, “позбутися” вирішує проблему, вказує, що робити з небажаною людиною, можливо, позбутися її, засудивши до позбавлення волі. Так влада може “вирішити проблему” будь-якого нонконформіста та позбутися його. Але у Еліни Росс виникає активний протест проти такого насильницького вирішення долі людини. Вона твердо та із задоволенням говорить собі про те, що з нею не вдасться “таким чином порішити” [2, с. 513].

Проблема самотності та відчуження розкривається також через образ Джека Морріссі, який протиставлений чоловікові героїні не тільки як її коханий, але також як втілення інших норм поведінки. Образ Джека – своєрідний центр, у якому сходяться численні сюжетні лінії роману, зіштовхуються всі ті драматичні колізії, над якими Оутс пропонує замислитися читачеві. Письменниця дає цей образ у розвитку. Спочатку це – впевнений у власній правоті та чистоті вірний поборник справедливості, який не має ніяких сумнівів. З розвитком сюжету герой розкривається як конгломерат протиріч, поєднання парадоксів. Джек Морріссі на початку своєї адвокатської діяльності був щиро переконаний, що закон – знаряддя справедливості, спосіб здійснення соціальних реформ. Він бере участь у боротьбі за громадянські права чорношкірих американців, їздить містами Півдня, переконує боротися за дотримання прав, гарантованих конституцією не заради реклами та престижу, а в ім’я шляхетної мети.

Один з парадоксів ситуації Джека в тому, що він занадто довго перебував у трагічному невіданні справжнього стану речей. Вважаючи, що захищає справедливість, він лише правно опанував правила адвокатського маніпулювання емоціями присяжних і – неусвідомлено, сам цього не підозрюючи, – подібно до Хоу, використовував закон для власного самоствердження. Письменниця майстерно зображає, що, незважаючи на зовнішнє благополуччя, Джек був у глибокому розладі із самим собою – у розладі, який почався після того, як, вперше зіткнувшись із світом “рятівного закону”, ще в юності – як свідок у справі власного батька, – він піддався гіпнотичному впливові Хоу і дав під присягою не правдиві свідчення, а вигідні.

Джек втрачає початкову впевненість у собі та своїй діяльності. Все частіше він замислюється над

силами закону, які відчужують та дегуманізують. У романі подається внутрішній монолог героя, у якому він уявляє себе, адвоката, у вигляді Машини слів, що майстерно взаємодіє з подібними хитроумно влаштованими та запрограмованими роботами. “Коли він спав, Машина спала також, але лише прикидалася. Насправді вона продовжувала працювати, тихенько гуділа – вічний рух слів і образів” [2, с. 558–559]. Наступним – цього разу протверезним – відкриттям стало для нього переконання у власній неспроможності захищати дійсно невинних.

У фінальній частині роману автор надає Морріссі слово про мрію, яка його хвилює: “Я можу уявити людей, яким не потрібно обманювати, брехати, плазувати ... Наносити смертельні удари і заробляти гроші за рахунок інших, штовхаючись, б'ючись, граючи певну акторську роль, як це заведено в Америці...” [2, с. 558].

Характер головної героїні також еволюціонує. У фіналі роману в невеличкому містечку Мейн до Еліни приходить рішення змінити своє існування. Вона більше не могла жити тим життям, яким вона жила до зустрічі з Джеком, до того, як кохання перетворило її зі статуї на живу людину, словену почуттями, емоціями, роздумами. Кохання розбудило її від довгого сну, надало сили перебороти страх перед чоловіком, людьми. Письменниця намагалася зобразити жінку, у котрої виростають крила, яка знаходить сили подолати звичні обставини життя, залишити багатія заради кохання до бідного.

В образі Еліни Оутс намагається показати можливість, навіть необхідність для людей (зокрема найслабших) змінити спосіб свого існування відповідно до вищих принципів і ідеалів.

Уперше в житті повстає Еліна проти умов існування, коли людині відведено роль об'єкта прикладання могутніх сил обставин, жертви. Вперше в житті зазнає поразки Марвін Хоу, “який ніколи не помиляється”, якому в фіналі відкривається нікчемність його колишніх перемог і хиткість того добробуту, якого він так домагався. Він має владу над речами, але керує він лише мертвими душами, а живі не підвладні його “чаклунським чарам”. Наприкінці роману Марвін – це яскраве та зловісне втілення американського ідеалу “автономної

особистості” – безсилий свідок власної нищівної поразки.

Щасливе поєднання двох закоханих людей, яким вдалося всупереч усім труднощам відшукати шлях одне до одного, – перевірений сюжетний перебіг, саме та точка, що дозволяє схвильованому читачеві з полегшенням попрощатися з персонажами. Але в романі Оутс такого заспокійливого фіналу немає. Для Еліни та Джека все починається спочатку, і численні проблеми ще потрібно буде вирішувати.

Зображати перетворення людини на гвинтик, річ, предмет літератури навчилася ще з часів Гофмана. Люди-автомати та люди-ляльки є на сторінках багатьох американських письменників. Але дуже рідко митці розкривали питання, як саме “опредмечена” людина може повернути собі гідність особистості, яка несе за себе та свої вчинки відповідальність. Еволюція характерів Еліни та Джека – саме той рідкісний випадок зображення американською літературою “розпредмечення” людини, повернення їй душі і серця. Таке звільнення відбувається не в умовах романтичної свободи героїв-аутсайдерів, а в конкретних і в цілому досить несприятливих для людини соціальних умовах.

Отже, можемо стверджувати, що спектр соціально-філософської та морально-етичної проблематики в романі Джойс Керол Оутс досить широкий. Панівними є питання людського існування, проблеми самореалізації та пошуку особистості у ворожому для людини суспільстві, піднімаються та своєрідно розкриваються проблеми відчуження, незахищеності від насилля, а також проблема відповідальності перед собою та суспільством. Гостро відображається тема “опредмечування” людини та втрати гідності. Романи Дж.К.Оутс привертають до себе увагу художньо-філософським освоєнням складних життєвих проблем, загостренням психологічно-соціального аспекту, глибинним розкриттям дійсності.

Дослідження проблематики та поетики романістики Джойс Керол Оутс є перспективним, адже багато аспектів творчості цієї письменниці, художнього світу її творів, поетики та стилю залишаються малодослідженими.

Література

1. Богомолов А. С. Буржуазная философия США XX века / А. С. Богомолов. – М., 1974. – 348 с.
2. Оутс Дж. К. Делай со мной, что захочешь / Дж. К. Оутс ; пер. с англ. Т. Кудрявцевой. – М. : Художественная литература, 1983. – 630 с.
3. Oates J. C. Do with Me What You Will / J. C. Oates. – N. Y. : Vanguard Press, 1964. – 563 p.